

ШЫН

№ 123
(18398)

2013 чылдың
ОКТАБРЬ 22,
вторник
Садар өртээ
хостуг

e-mail: shyntuva@mail.ru; shyntuva@yandex.ru

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

http://shyn.ru

Чагыдылга-2014

ШЫННЫ ЭДЕРГЕН- АСПАС, «ШЫННЫ» НОМЧААН ЧАСПАС

Чоокта чаа, август 31-де, 88 хар-лаанын демдеглээн «Шын» солун — Тыва күрүнениң барык-ла чажыды, тыва черге болган төөгүлүг болууш-куннарның, эргилделерниң херечизи, кизечизи. Ол — тускай үнүг, онзагай көрүштүг, көрбээн чүвези чок хоочун солун. Ооң арыннарын таварыштыр чаңгыс эвес салгал кижизиттинген.

Эң баштайгы национал тыва солун 1925 чылдың август 31-де эрги моол бижик-биле «Танды-Тыва» деп ат-биле чыккан. Баштайгы номерниң тиражы 100 экземпляр турган. 1930 чылда тыва бижик чогааткан соонда ол-ла чылдың июль 1-де «Тыва араттың шыны» деп ат-биле чыккан. 1931 чылдың январь 19-тан бээр бо хүннерге чедир «Шын» деп ат-биле тыва чонга бараан болуп, үзүктел чок парлаттынып турар.

«Шын» — тыва чоннуң салгалдан сал-ла номчуп чаңчыга берген солуну. Ол 1990-жылдар чүс чылдың 70-80 чылдарында беш катап үнүп, тиражы 25 муң экземпляр турганы солуннуң төөгүзүгө онзагай-ны артар. Ынчан өреге бүрүзү солунну чыгарган дизе, хөөредиг чок. Ынчалза-арткен чүс чылдың 1990 чылдары со-лун төөгүзүгө эң-не аар-берге чылдар артар. Ол чылдарда солуннуң үндү-үзү коммунисттик партия, күчүлүг ССРЭ-де дүшкен. Демократтыг чаа Россия-га келген соң, тыва чонунун тургузуп эгелей берген, чү-үн ужу-бажы билдинмес шилчилгелиг адада солуннуң чагыдылгазы кудулап, үчкүлүгү эвээжеп эгелээн. Ооң чыл-дары — ниитилел сайзыралының турум-чоруу, бүгү чуртка болган экономика-сандараашкын, акша-шалыңның ай-айы-н үнмейн турганындан база ажилчын-дарның кызырлып эгелээнинден чоннуң чыгарылыгы деңгээли кудулааны, артык-талыг акша ажилдап аар аргаларның биле тайылбырлап болур бис. Ол чылдарда социал байдалы бергедеп, акша-ны, орулганы чедишпестеп эгелээни-ни «Шын» солуну чагытпайн барган үлелерниң ажы-төлу — чаа салгал өзүп, аныктар апарып, боттары аңгы өг-бү-рлиг апаргаш база-ла республиканың солунун чагыдып албайн, номчувайн-ды дүвүрөнчиг. Номчукчу-биле солун-карылзаазы ынчаар үстүп, ырап бар-дының база бир чылдагааны, херечи-ли. Ынчангаш солуннуң тиражы сөөлгү-дүрү 7-11 муң аразында чоруп турарын-аамал номчукчуларывыс эки билер.

М байдан кандыгыл? Республиканың амин тыва чон чурттап турар төп кожуун-да «Шын» солунуң чагыдылгазын-ды деп санап турар бис. 2013 чылдың-да чартынының түңнелдерин үндүрүп, арылганы кылырвыска мурнуку — 15-ки черде Чаа-Хөл (кожуунда өреге — 1569, чагыдып алыкчыларның саны — 40,0 хуу), Чөөн-Хемчик (2646 — 36,1 хуу), Бай-Тайга (2716 — 895; 32,9 хуу), Эрзин (2100 — 612; 29,2 хуу), Өвүр — 506; 27,3 хуу) кожууннар туруп ту-

Сүт-Хөл, Мөңгүн-Тайга, Улуг-Хем, Ба-рыын-Хемчик, Тес-Хем, Чеди-Хөл кожуун-нар үстүнде демдеглээн кожууннардан бичии-ле чыдып каап турар.

Тожу, Кызыл, Тере-Хөл, Таңды, Би-Хем, Каа-Хем кожууннарның чурттакчы чо-нунуң хөй кези «Шын» солуну номчувайн, эвээш санныг кижичагыдып ап турары дүвү-ренчиг.

«Шын» солунга шынчы бооп, доктаа-мал чагыдып ап турар хөй номчукчуларлыг суурлар бары өөрүнчүг. Олардан Тээлиде 418 кижичагыдылгалыг, Чаа-Хөлде — 352, Чадаанада — 308, Мугур-Аксында — 248, Нарында — 210, Чыраа-Бажында — 163, Кара-Хөлде — 151, Хандагайтыда — 142,

Тываның 184 школала-рында ажилдап турар хөй санныг башкылар үлегер-чижээн көргүзүп, кижичагыдып алып болза, биске дыка-ла улуг деткимче бо-лур.

Булуң-Теректе — 135, Ак-Туругда — 130, Тоора-Хемде — 122, Эрзинде — 110, Теве-Хаяда — 102 кижичагыдып номчуп турар.

Чагыдылгазы барык чок, чурттакчы чо-ну «Шын» солуну номчувайн турар суурлар республикада хөй. Оларның чамдыктарын маңаа айтып көрээли. Кожуун төптери бо-лур улуг суурлар — Сарыг-Сеп — 14, Туран — 10, Бай-Хаак — 6 чагыдыкчылыг, ол ыш-каш Ленинка — 1, Билелиг — 1, Кундустуг — 2, Аржаан — 2, Суш — 2, Кара-Хаак — 3, Уюк — 4, Шивилиг — 3, Бояровка — 5, Ильинка — 5, Хүт — 5, Бүрөн-Хем — 5, Арыг-Бажы — 7, Дерзиг-Аксы — 7, Хадың — 8, Сесерлиг — 9, Дүрген — 9, Успенка — 10, Хөндөлөң — 11, Тарлаг — 11, Бүрөн-Бай-Хаак — 11, Эрбек — 14, Чал-Кежиг

— 15, Ү-Шынаа — 17 чагыдып алыкчылыг. Бо суурларның чурттакчы чо-ну бир түңнел-ди үндүрүп, республика амыдыралындан чыда калбас дизе, «Шын» солуну чагыдып аары күзенчиг.

Үстүнде айыттыганы сан-чуратайлар ай санында өскерлип турарын, ынчалза-даа улуг карышактар чогуң демдеглеп каалы.

Амгы үеде чурттуң экономиказы бут кырында туруп кээп, акша-шалың, пенсия үезинде үнүп турар апарган үеде «Шынның» чагыдып алыкчыларының саны чүге өспейн турары деп, айтырыг чайгаар тургустунуп кээр. Кижилерниң хөй кези интернетте хөй медээлер база солунуң сайтызы барын чугаалап турар. Ындыг-даа болза солунуң саазында парлаан чаңылчаан хевири шуут ылгалдыг, чамдык материалдар долузу-би-ле эвес, өскелери шуут салдынмайн тура-рын база кижичагыдып интернет кирер арга чогуң айтыры чугула.

Көдээ интеллигенцияга: башкыларга, эмчилерге, культура ажилдакчыларына, көдээ ажил-агыйның специалистеринге, кожуун, сумуларның удуртукчуларына, хүндүктелдиг хоочуннарывыска дыка бүзү-реп, оларның киржилгези, деткимчези-биле солунуң тиражы өзериң манап турар бис. Көдээ черде ажилдап-чурттап чоруур башкыларны чон хүндүлээр, оларның арга-сүмезин, санал-оналын дыңнаар болганда Тываның 184 школаларында ажилдап турар хөй санныг башкылар үлегер-чижээн көргү-зүп, кижичагыдып «Шын» солуну чагыдып алып болза, биске дыка-ла улуг деткимче болур.

Хүндүлүг чоңувус, көдээниң ажил-иш-чилери! Тыва чоннуң чоргааралы болур төөгүлүг чаңгыс улуг солуну — «Шынның» чагыдып ап, быжыг харылзааны тудуп, со-нуургаан айтырыгларыңарны салып, төрөөн кожуунуңарның, сумуларның ажил-херек-териниң база төлөптүг, ажил-ишчи, эрес-кежээ, өскелерге үлегерлиг чаңгыс чер-чурттугларыңарның дугайында бижинер.

Адыгжы СААЯ.

sochi.ru
2014
ЭСТАФЕТА
ОЛИМПИЙСКОГО
ОГНЯ

Олимпий одун кымнар тударыл?

Тываның найысылалы Кызыл хоорайга олимпий оду ноябрь 28-те кээр.

Ону уткуп тудар аас-ке-жиктиг эргени 50 кижичагыдып алыр. Олимпий одунуң тудукчула-рының аразында Шолбан Валерьевич Кара-оол — Тываның Баштыңы, Сергей Иванович Бабкин — биат-лонга ССРЭ-ниң Тывада бир дугаар спорт мастери, Елена Евгеньевна Достай — Россия-ның олимпий командазының бир дугаар тыва кежигүну, 1996, 2004 чылдарда Олим-пий оюннарының киржикчи-зи, Ча адар спортка Россия-ның алдарлыг спорт мастери, ТР-ниң Өөредилге болгаш эртем яамызының элээди уругларның спорт школа-зының улуг тренер-башкы-зы, Анчикай Чадамбаевич Маады — Чаа-Хөл кожуун. Тренер-башкы. РФ-тиң күш-культура болгаш спортунуң тергенини, Лариса Бюрбюевна Ооржак — Россияның херээ-женнер аразында хостуг хү-решке алдарлыг спорт мас-тери, Европаның, делегей чергелиг турнирлерниң каш дакпыр чемпиону, Грецияның Афины хоорайга 2004 чыл-да XVIII Олимпий оюннар-ның киржикчизи, Тываның чыынды командазының спорт инструктору, Михаил Кара-оолович Оюн — Россияның ча адарында алдарлыг спорт мастери, Лондонга Паралим-пий оюннарының чемпиону, Тываның чыынды команда-зының спорт инструктору, Олан Владимирович Сат — Россияның хостуг хүрешке алдарлыг спорт мастери, Ев-ропаның хостуг хүрешке үш дакпыр чемпиону, Тываның чыынды командазының спорт инструктору, Вячеслав Степа-нович Хопров — Кызыл хоо-райның элээди уругларның немелде өөредилге төвүнүн директорунун оралакчызы, спортчу журналист, Чечена Алдын-ооловна Дажы — ТКУ-нун күш-культура кафедра-зының эргелекчизи, Алексей Борисович Малышев — «Тува-ру» КХН-ниң директору, Рос-сияның даг хаак спортунун Сибирь федерациязының Ты-вада салбырының даргазы дээш, спортка ынактар, хоо-чуннар, башкылар, журналис-тер, сайгарлыкчылар, албан-хаакчылар, студентилер база школачылар бар.

«Ажык Чазак» болгаш ажык медээлер

Тываның Чазак бодунун айтышкыны-биле Ажык медээлер порталының концепциясын бадылаан.

Төлевилелди республиканың Информатизация болгаш харылзаа яамызы РФ-тиң Президентизиниң «Күрүнэ эргелеп-башкарылганын системасын сайзыраңгайдырарының кол-кол угланышкыны» деп Чарлыын күүседире-биле болгаш регионга чаңгыс аай информатизация структураны тургузары-биле ажылдап кылган.

Ону ажылдап кылганнарның санап турарын езугаар алырга, портал дараазында чүүлдерни каттыштырар: организацияларга болгаш хамаатыларга негетинип турар бүгү ажык медээлерниң даңзын; оларны сайгарып чугаалажыр ажык шөлдү; ол темага хамаарышкан чугула болгаш долу

медээлерниң ээзин. Бо арга күрүнэ эрге-чагырга болгаш тус чер бот-башкарылга органның ажык-чарлыг чоруун болгаш четтетуг болурун бедидерин эвээш чарыгдал үндүрүп тургаш бот-таңдырар арганы тыпсыр, а ол ышкаш Тывага «ажык Чазактың» концепциясын күүседиринге чепсек болур.

«Күрүнэ эрге-чагырга болгаш тус чер бот-башкарылга органның ажыл-чорудулганының дугайында сонургал турары медээлерин хамаатыларның чүгле алырынга эвес, боттарының хүн бүрү социал-экономиктиг сорулгаларын шийтпирлээринге медээлер-биле олар таныжар аргалыг апаарлар»-деп, республиканың информатизация болгаш харылзаа сайыдының бирги оралакчызы Урана Насюрюн демдеглээн.

Бистиң корр.

Шалың төлевиринде өре дээш

Ажыл төлевирин саатканы дээш «Ак-Довуракэнерго» КУБ-туң директорун торгаан.

Күш-ажыл хоойлужудулганының ажыл төлевирин чогуур үезинде болгаш долузу-биле төлээриниң дугайында кезээн күүседип турарына хыналданы Барыын-Хемчик районнуң прокуратуразы кылып чоруткан.

2013 чылдың октябрь 5-тиң байдалы-биле «Ак-Довуракэнерго» КУБ-туң шалың өрези 1 млн. 822 муң рубль болган.

Күрүнениң унитарлыг ол бүдүрүлгезинде ажыл төлевириниң хуусаазын доктаамал хажыдып төлөп келген, оң чылдаганы — «Ак-Довуракэнерго» КУБ-туң директору ажылдакчыларга шалыңны чогуур үезинде төлээриниң талазы-биле чогуур хемчеглерни өй-шаанда албайн келгени болган. Өрениң өскөн чылдаганын бүдүрүлгениң директору хуу бажынарның чурттакчылары коммунал ачы-дуза дээш төлевер кылбаан, одалга сезонунга белеткелдер

чорудуп турган деп тайылбырлаан.

Прокурор хыналдазының түңелин езугаар «Ак-Довуракэнерго» КУБ-туң директору Николай Сарыгларга күш-ажыл хоойлужудулганында хажыдышкыннарны чайладырының талазы-биле негелдени кириген. Ооң-биле чергелештир ол удуртукчуга хамаарыштыр РФ-тиң Административтиг чурум хажыдышкыннарның дугайында кодекстин 5.27 чүүлүнүн 1 кезээнде көрдүнгөн — күш-ажыл дугайында болгаш күш-ажыл камгалалының дугайында хоойлужудулганы хажытканы дээш херекти оттурган.

Ону сайгарган соонда директорга 5000 рубль түңнүг административтиг торгаалды онааган.

Оон аңгыда район прокурору бүдүрүлгениң ажылдакчыларына шалың кылдыр санаан болгаш төлөттинмээн 1 млн. 625 муң рубльди тыртып төлөдириниң дугайында 149 билдиришкинни белеткээн.

Роман КҮЖҮГЕТ,
Барыын-Хемчик районнуң
прокурорунуң дузалакчызы.

ХК болгаш ОБ агентилели дыңнадып тур Өрттен артпас!

2013 чылдың эрткен тос айларында Кызыл хоорайга 185 өрт халавы үнген, эрткен чылдың бо үезинде 197 болган. Ол өрттерниң түңнелинде 5 (эрткен чылын 6) кижии амызыдан чарылган, аңгы-аңгы хевирлиг кемдээш-киринерни 10 (2012-15) кижии алган. Өрттүн чедирген когаралы 3804705 (2012-1043982) муң рубль болган.

Өрттүн өскөөн кол-кол чылдаганы: өш-биле өрттөткен фактылар 2 (2012 — 23); электри дериг-херекселдерин тургузарының чурумун хажытканы 42 (2012 — 50); суугуларны ажылдап турар үеде өрттүн айыыл чок чоруунун дүрүмнерин сагывааны 32 (2012 — 44); от-биле оварымча чок болганы 94 (2012-86).

Өрттү болдурбас дизе, чүнү сагыр ужурулуг?

Чылдың соок үезинде одаар суугуларны ажылдап тургаш, өрттүн айыыл чок чоруунун дүрүмнерин сагываанындан өскөөн өрттерниң саны көвүдөй бээр.

Ындыг өрттерни канчап болдурбайн барып болурул?

Хамыктың мурнунда от салыр херекселдерин хынал көөр херек.

Үрелик, ойбак-дежик черлиг, өртке удур чүүлдер тургустунмаан, от салыр черниң аксында камгалал демир аймаа салдынмаан суугуларны ажылдап болбас.

Суугуларның ыш үнер хоолайын доктаамал, одаар суугуларны үш айда бир катап, суугуларны болгаш доктаамал от салып турар черлери — ийи айда бир катап, кухня суугуларын болгаш үр одаар суугуларны айда бир катап аштаар херек.

Шуут хоруглуг чүүлдер:

-хып турар суугуну ээн каары, ону хайгаараарын бичии уругларга дагзыры;

- суугунун эжиниң аксынга одаар чүүлдер чыырын, кывар чүүлдер, бүдүмелдер болгаш материалдар салыры;

- отту кыпсырда керосин, дизель одаар чүүлдү, өске-даа чүүлдерни (кывыычал суук бүдүмелдерни) ажылгаарын;

- хөмүр-даш, кокс болгаш газ одаар чүүлдерин ажылгаары көрдүмээн суугуларга ол одаар чүүлдерни ажылгаары;

- ыш болгаш газ салгынадып үндүрер черлерни ыш үнер кылдыр ажылгаары;

- суугуну хөлүн эрттир изидери.

«ХАМААТЫЛАРГА БЮДЖЕТТИ ЧОНГА ЧАРЛААР

2014 чылда Тываның бюджетиниң төлевилелин бир-ле дугаар ийи хевирге таныштырар: бирээзи чаңчылчаан хевир — хоойлу төлевилелин профессионал саң-хөө ажылдакчыларынга, өскези — хамаатыларга билдингир хевирге. Тываның Саң-хөө яамызының дыңнатканы-биле алырга, Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оолдун бюджет Айтыркалында демдеглэни езугаар ооң даалгазы-биле бо хүннерде кол саң-хөө хоойлузун ажылдап кылыры-биле чергелештир бюджеттин билдингир тайылбырын белеткеп турар. Тываның Баштыңының чугаалап турары-биле «хамаатыларга бюджеттен» республиканың чурттакчы чону улуг бергедээшкни чокка күрүнениң акша-хөреңгизи канчаар хевирлеттинип тургустунар, кандыг сорулгаларга, кайы хире хемчээлге үндүрүг төлекчилериниң акша-хөреңгизи чарыгдаттынып турарын, ооң дузазы-биле кандыг түңнелдерни чедип алыры планнаттынганын база ол кайы хире чедишкенин болганын биллип алыр ужурулуг. Оон аңгыда төлевилел чурттакчы чон-биле бюджет чорудуунуң база бюджеттер аразында хамаарылгаларның айтырылганының талазы-биле дедир харылзааның механизм

тургузарын көрүп турар, ол бюджеттин улам «көскүзүн» немээр болгаш республиканың саң-хөө планын тургузарына хамаатыларның боттук киржилгези чедип алдынар.

«Хамаатыларга бюджетти» чонга чарлаарының чижек хуусаазы — ноябрь 1. Ону ынчан кол хоойлу төлевилели-биле кады Тываның Дээди Хуралынче сайгарып көөрү-биле чорудар. Тываның Саң-хөө яамызының тайылбыры-биле алырга, баштайгы дээрде төлевилелди Россияның Саң-хөө яамызының методиктиг сүмелеринде айтыканын езугаар чаңгыс аай медээ-дыңнадылгар-биле таныштырар. Бо даңзыже ылаңгыя бюджет чорудуун тодарадып бижиири, терминнерни, бюджеттин үндезинин тургузуп турар макроэкономиктиг көргүзүлгелерни, чарыгдалдарның болгаш орулгаларның ниити характеристиказын, оларның бюджет классификациязының бөлүктөрүн, кезектериниң талазы-биле бирден бирээ чокка, кол башкарыкчыларны, кол ажылдарның угланышкыннарын, тускай сорулгалыг программаларны база чедип алдынар ужурулуг түңнелдерни тайылбырлаары кирип турар.

Тываның Саң-хөө яамызы республиканың бюджетини шагда-

ла хөй-ниитиге чажыт чүүл апарганын демдегледип турар. 2010 чылдан бээр Тываның төлевилелин негелдези-биле Чазактын улуг киржилгезин хөй-ниитиге албан танышты турар.

«Хамаатыларга бюджетти» төлевилелди боттандырып — саң-хөө документизир билдингири база тарадыры аңгы-аңгы каналдарын ачканы-биле сайгарып чугаажырының кызыгаарын калбартыр арганы бээр. Көүде «Хамаатыларга бюджетти» македин чүгле парга үндүрүлгелеринге пар күүрүне органның алы езугунун үндүрүлгелеринге рыдар эвес, аңгы-аңгы хемчег кылдыр тускай сорулга аудиторияларга — шаң сайгарылгалыг чүүлдерден микстерге чедир күүсетки аңгы номчугаштар кылдыр дүрери көрдүнүп турар. Хамаатыларның бюджет чорудуу идепкейлиг киржири-биле төлевилелге аңгы интернет порталды ажыдарын сүмө саналдар база бар.

Тываның Чазакның планын ле чоокку үеде «Хамаатыларга бюджетти» муниципалитет база шынгадып алыр ужурулуг.

«Шын» — социал четкиде

«Фейсбук», «Вконтакте» социал четкилерде «Шын» солуннуң арынында мөөрейлерни удаа-дараа чорудуп турар. Оларга чоннуң канчаар-даа аажок сонургал, улуг күзелди-биле киржип турары өөрүнчүг. Номчукчуларының бедик көдүрлүшкүнүг, идепкейлиг

чоруу бистерни, солун ажылдакчыларын, улам «чалгынналдырып» чоруур. Бо удаада чогаалчыларның аттарын шын тывар мөөрейге Тываның хөгжүм-шии театрының балетмейстери, Тыва Республиканың алдарлыг артизи Орлан Монгуш, Кочетов школының эге класстар башкызы

Ирина Маады болгаш ТКУ-студентизи Алимаа Лопсан чыгарып үнген! Оларга «Шын» чагыдылганын редакция хажылып берген. Кайгамчык талантылыг артист Орлан Монгуш бистиң редакцияга кээп, солун ажылдакчылары-биле ужурашкан.

Харылзажырының бергезин

Амгы сайзыраңгай үеде даштыкы чурттарда болгаш өске хоорайларда студент уруг-дарыы-биле соталыг телефон дамчыштыр харылзажыры — эптиг арга. Ынчалза-даа республиканың чамдык көдээ суурларында соталыг телефон харылзаазы чогу харааданчыг. Ындыг суурларның бирээзи — Өвүр кожуунун Ак-Чыраа.

Кожавыс Моолдун «Мобиком» компаниязының харылзаа шугуму бистиң соталыг теле-

фоннарывысче «Моол күрүнэ чолукшуп тур» деп смс чагааларын чорудуп эгелээр. Херек апарганда суурувустан дөрт километр ырак даг эдээниң бедиинче чедип, Моолдун «Мобиком» харылзаазын дамчыштыр чугаалажыр-дыр бис. Аңаа коштунуп харылзашканы дээш чаңгыс минутада 100 ажыг рубль чарыгдаар. Үстүнде адааным харылзаа компаниялары ачы-дузазын биске көргүзөр, соталыг телефон харыл-

заазындан кириерин манап бис. Харылзаа айтырылганын чогулгалыг шийтпирлежит бис дээн депутаттарывыс келбес сураг чок баар-дыр. Ындыг даа болза, Тываның Чазактын удуртулганы деткимчени келбес чылдың юбилейлиг байырагы дарының мурнунда боттандырыптар боор дээрзинге идеп манаар бис.

Николай БИЧЕ-ОО,
Өвүр кожуунун Ак-Чыраа сумузунуң У-тоску

Тываның Баштыңының чаа эгелээшкини

КАДАРЧЫ ЫТ КАЙДА БАРГАНЫЛ?

Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол бистиң регионга дүптен бээр кижиниң өнүү болгаш чөлөнгийжи тыва уксаалыгы ытты катап өстүрериниң болгаш камгалаарының тускай фондузун тургузарын саналдаан.

Чазак Даргазы чоокку үеде республиканың бо айтырыгны иштерирлеп, ытты өстүрериниң чыдаары-биле ажылды күүседип турган генетик эртемденнер-биле куражыр сорулгалыг. Бодунуң «ВКонтактеда» арнынга Тываның Баштыңы мынча деп кижээ: «Боттарывыстың чаң-

дүрген чаңчыгар: хөй улус аразында-даа, машина-терге кырында-даа, муңгаш квартирага-даа ол девидевес.

Тываның күрүне университетиниң студентилериниң болгаш башкыларының дузазы-биле эртемденнер тыва уксаалыг ыттар бар черни тып алган — ол Мөңгүн-Тайга кожуун болган. Оон элээн каш ытты алгаш, Москваже апарган. Ындыг ыттар хөй эвес санныг-даа болза, артып калган база бир черни илеретти — ол Алтай Республиканың Тыва-биле кызыгаарлажып турары Кош-Агач район болган.

Ол ийи райондан эккелген 7 ытка «Мөңгүн-Тайга» деп ыт азыраар черни тургускаш, ону 2001 чылда Россияның Кинология Организациязынга (РКО-га) тыва ыт азырап өстүрер чер кылдыр бүртүккөн.

Амгы үеде Москвага төрүттүнген тыва ыттарның үшкү салгалы ол азырал черинде турар. Ниитизи-биле Москвада болгаш Москва облазында ындыг уксаалыг 40 улуг ыт, 21 эник бар. Ол уксаалыг ыттарын тарадыр берип турар черлер саны көвүдээн: Санкт-Петербургче, Волгоградче, Краснодарче, Элистаже, Сочиже, Белоруссияже, Абхазияже, оон туржук Кызылче безин чоруткан.

2001 чылдан эгелээш тыва ыттар Москвага болган делегей делгелгелеринге, Россия чемпионаттарына, Эвилел Континентизинге, мэриниң кубогунга болгаш Делегейниң кубогунга киржи келгеннер. Питомниктиң ол ыттарын аңгы-аңгы судьялар чаңгыс хевирлиг болгаш чаңгыс уксаалыг тергилер эки деп үнелээнер. «Россияның чемпиону» атты питомниктиң чеди ыды, оларның аразында Тывадан эккелген Мугур биле Дыргак деп ыттар, Мугурдан төрүттүнген Хүрең-Хол биле Марчи база Мугурнуң кыс уруундан төрүттүнген Барин, Ак-Адыг деп ыттар бар. Мугурнуң өске «уйнуу» Ак-Көшкүн Лужникилерге болган «Алдын ринг-2008» деп делгелгеге бири черни элээн, «Ада-чурттуң чоргааралы» деп мөөрейге база мурнуку одуругда болган, ол чорук чаа уксаа тывылган деп профессионал кинологтарның үнелеп турарын бадыткап турар.

«Мөңгүн-Тайга» питомник www.mongun.ru деп сайтылыг, ында тыва уксаалыг ыттың дугайында кол-кол медээлер кирген. Оларның дыка хөй чуруктары бар, олар чогу тыва ыттың кандыг-даа хевирлиги-биле силерни таныштырар.

ТР-ниң Чазаның парлалга албаны.

СЕРГЕЙ ШОЙГУ БОЛГАШ ШЕРИГ АЖЫЛ-ХЕРЕКТЕРИ

«Россияның камгалал сайыды албан-дужаалга Сергей Шойгуну томуйлааны Чепсектиг Күштерде ниити байдалды экижиткен, а ол ышкаш шериг албанының ат-алдары өскөн» — деп, РФ-тиң Хөй-ниити палатазының национал айыыл чок чорук талазы-биле комиссиязының даргазы Александр Каньшин демдеглээн.

Ооң чугаалап турары-биле алырга, Сергей Шойгунуң келгени-биле офицер кезээнге хамаарылга көскүзү-биле өскерилген, ол чорук армияга мораль-психологтуг байдалды экижидеринге салдар чедирген. Оон аңгыда Камгалал яамызынга өөредилге болгаш медицина албан черлерин кызырар чорукту соксаткан.

Шериглерниң негелдезин бүрүн хандыраар техниканы Камгалал яамызының ада-чурттуң бүдүрүкчүлеринден негеп, өртектөөдө тургузарын Чазактың чогуур албан черлеринге арттырып турар туружун Хөй-ниити палатазының комиссия даргазы деткээн.

Шериг албанныгларны чуртталга бажыңы-биле хандыраарының айтырыына доктаадып тура, А. Каньшин РФ-тиң Хөй-ниити палатазының национал айыыл чок чорук талазы-биле комиссиязы шериг албанныгларны доктаамал чурттаар шөл-биле хандыраарына чаңгыс удааның акша төлевири (ЕДВ) херек деп санап турар дээрзин медеглээн.

«Күрдуманың камгалал талазы-биле комитеди аңаа удурланып турар, Федерация Чөвүлелиниң камгалал болгаш айыыл чок чорук талазы-биле комитединиң туружун билбес мен, бистиң туружувус мындыг — шериг албанныгларынга чаңгыс удааның акша төлевири бээр, оон башка чуртталга шөлүнүң айтырыын кажан-даа шиитпирлеп шыдавас бис» — деп, С. Шойгу чугаалаан.

А. Каньшин шериг албанныгларның патриотчу кижизидилге айтырыына доктааган. Шаанда ажылгап турганывыс — шериг дээрже элээдилерниң кижизидилге чери болур чоруунче эглир ужурлуг бис. Оларның кандыг үзел-бодалдыг, сорулгалыг ниитилелге келири биске онза чугула дээрзин база демдеглээн.

2017 чылда Россияның шеринге 400 муң кижикерээ-биле албан эрттирер дээрзин сагындырган. «Оларның кандыг кижилер болурун дугайында боданыр ужурлуг бис. Чепсек туткан өлүрүкчүлөр азы күштөкчилер оон үнүп келбес бе, олар боо-моңгузун бистиң ниитилеливисче удур арны бербес бе дээрзин бодаар херек» — деп, ол нугаалаан. Ооң уламындан Хөй-ниити палатазы РФ-тиң Камгалал яамызынга күчүлүг шериг-идеологтуг тургузугну кириерин саналдап турар, ажылын ол яамының төп аппарады-

ның кезээнде Кол эргелелден эгелээш, эң адаанга чедир күүседир ужурлуг.

«Идеологтуг» деп сөс чамдык кижилерге таарышпас чадавас. Ону солуп болгай-ла. А утказы дөмей-ле хевээр артып калыр. Хуу составы-биле ажылдаар негелделиг тургузуг херек» — деп, А. Каньшин демдеглээн. Амгы үеде армияда кижизидикчи офицерлер белеткелиниң системазы-даа, тускай өөредилге чери-даа чок дээрзин сагындырган. Ооң уламындан кижизидикчилерниң албан-дужаалына «чер албас» кижилер кирип турар.

«Роталарга, аңгы батальоннарга кижизидикчи офицерлерниң албан-дужаалын катап тургузар, оларны оралакчылар кылып деп саналды кириген бис. Сергей Күжүгетович Шойгу бисти деткээн, ол айтырыг ам шиитпирлеттинип турар» — деп, А. Каньшин дыңнаткан. Хуу состав-биле ажылдаар кол эргелел дөгейленип калган, кижизидилге ажылы чорудар аппараттың бодун эде тургузар үе келген дээрзин улаштыр демдеглээн.

Бо айтырыгның чугула болуп турар чылдагааны — Россияның шеринге албан эрттирер, ХКД чурттарының төлээлери кээп болур. «Оларның кандыг угаан-сагыштыг, бодалдарлыг, Россияга кандыг хамаарылгалыг келири биске дыка чугула болуп турар» — деп, ол демдеглээн.

Чепсектиг Күштерниң курлавырда офицерлериниң каттыжышкынының «Мегапир» национал ассоциациязының даргазы, генерал-майор Владимир Богатырев улус-биле ажылдаарына улуг дуржулга мөөңөп алган курлавырда офицерлерни күрүне болгаш хөй-ниити тургузугларында ажылга идепкейлиг хаара тудар херек деп демдеглээн. «Амгы үеде курлавырда офицерлер бистиң чуртувуста негеттинмейн турар. Ол айтырыгны хөй удаа көдүрүп келген бис» — деп, ол чугаалаан.

«Бистиң ассоциациявыс хоочуннар ниитилелдезин каттыштыраарына улуг салышкынны кириген, Хөй-ниити палатазының национал айыыл чок чоруктуң айтырыгларының талазы-биле комиссияның идепкейлиг киржикчизи болуп турар» — деп, В. Богатырев демдеглээн. Ооң чугаалап турары-биле алырга, «Мегапирниң» салбырлары РФ-тиң 67 регионнарында ажылдап турар, ооң кежигүннери 42 муң кижикерип турар.

«Мегапирниң» төлээлери ийи чүс ажыг муниципалдыг тургузугларда ажылдап, а ол ышкаш курлавырда офицерлерниң делегейниң консультативтик комитетинде база кирип турар. Ол делегей чергелиг орган Европаның, Чоокку Чөөн чүктүн, Азияның болгаш делегейниң өске-даа девискээрлериниң 30 чурттарының курлавырда офицерлерниң төлээлеринден тургустунган» — деп, генерал демдеглээн.

interfax.ru

Чодураа Доржу тыва ыт-биле.

болган амыдыралывыстан, илердивистен болгаш мал-аңыныстан чоорту хоорлуп, амыдыралга алыспышаан, ал бар чыдар ышкаш-тыр бис.

аар-бойдустуң нарын йдалдарында бистиң белеривиске чылды мал дузазын көргүзүп аян, ол шын. Ол амыды-не эглири-биле чүгүрүк-ка хүндүкеливисти адым үезинде көргүзүп ар апарган бис. Дайын-кижини болгаш көдээ-чини тыва уксаалыг аът-аржыдып келген болгай. ийиниң чанынга үш дугаар-жикчи эрте-бурунгу үеден-чоруп келген — ол дээрже-а уксаалыг ыт-тыр! Бистиң-етик эртемденивис Чодураа-кайловна Доржу дыка солун-чилелди кылган. Ындыг ытты-скавага, Сергей Шойгунуң-кыңынга, көргөн мен.

а уксаалыг ытты катап-үрериниң болгаш кам-аарының тускай фон-ун тургузарын саналдап-мен. Бо сорулганы күү-ип шыдаар бис, «бүзү-р үүлөөрнү бүдүрүңер, үрүп эгелээн соонда-үрөөңер» деп мерген-аныглар чугаалаар болгай.

Тыва уксаалыг ыт кадарчы-гаш аът-биле кезээде кады-ур деп шинчилекчилер-даа, т. назылыглар-даа чугаа-р. 40-50 чыл бурунгаар тыва-ывага хөй турган. Ону тывалар-дарчы ыт» деп үнелээр чораан-Олар мал-маганны кадарып, үлөрдөн камгалап, кадар-арның өнчү-хөреңгизинге-тыл болуп, аң сегиртиринге-жип чорааннар. Шаанда мал-аал бүрүзүңге, адак дээрже, хевирниң ыттары турган.

Тыва уксаалыг ыттың дүгү-гамчык: агаарның температу-ы 40 градус изиг, 50 градус-ка-даа турза, ол шыдаар.

Тыва уксаалыг ытты катап өстүрериниң болгаш камгалаарының тускай фондузун тургузарын саналдап тур мен.

дыр чаяттыңан. Сугга кирген соонда ол дүгүн силгиптерге, хензиг дамды-даа кезинге ар-пайн баар.

Тыва ытты өөредирге база хала чок, өөреничил. Ээзинге бердинген, ону үнелээр, а өске кижилерге бүзүревес, каралыг болур. Ынчангаш ону эки кадар-

Тыва уксаалыг ыттың дүгү кайгамчык: агаарның температурасы 40 градус изиг, 50 градус соок-даа турза, ол шыдаар.

чы, идегелдиг камгалакчы деп санаар чылдагааны ында. Ылаң-гыя кадарчы шынары чүден ар-тык. Каш-даа бөрү халдап кээр болза, тыва ыт черле алыспас. 50 чылдарда болган мындыг та-варылганы биске чугаалааннар. Чаңгыс ыт хойну кадарып хонуп-чыткан. Дүне кажааже бөрүлөр-кирип келген. Эртенинде көөрге, ол балыг-бышкын кылдыр ызыр-тып алган, ол хиреде дириг, а үш-бөрүнү өлүр тудуп каан болган.

Ындыг-даа болза, ооң аажы-чаңы дыка маажым, кайы хамаан-чок ээрип, улус ызырып турбас. Бодунуң ыңдыг топтуг чоруунуң ачызында кайы-даа черге кел-генде тус черниң байдалына

Хомудал дептери

Сагыш човаачал эмчилер эвээжээни ол бе?

Экии, хүндүлүг «Шын» солунум!

Бодум хоочун эмчи болганымда, Тыва Республиканың хөгжүлдери, оң чурттагы чонунуң кадыкшылы дээш сагыш човап чоруур мен. Телевидениениң төп каналдарында кадыкшылга хамаарыштыр дамчыдылгаларны хөйү-биле көргүзүп турар. А бистиң девискээрге тыва дыл кырынга чүгө дамчыдылгалар белеткевес ирги? Кижилерге, тыва чон эмчилерге шоолуг барыксава, түвексинер, боттары боттарынга аарыгны тодарадып, эм-таң садып, эмнениринге туралыг. Ол кончуг шын эвес. Оон кадыкшылы байдалы дорайтап, бергедей бергеш, ынчан чүгө эмчилерге чедер. Чогум чүгө ындыг апарганынга бодум амы-хууда бодалимны бижикседим. Сөөлгү 10-15 чылдар дургузунда көрүп чоруурга, эмчи ажилдакчылары каржы-хажагай, кээргээчел эвес, тоомча чок, шилип алган мергежилдинге ынак эвес апарган-дыр. Шупту ажилдакчылар ындыг эвес дээрзи билдингир, ынчалза-даа ниитизи-биле байдал нарын. Доозуп келген эмчилерни көдээ черлерге ажилдаарынче чалаарга, бир дугаар «каш акша алыр мен?» деп айтырар. Оларны миллион акша-хөреңги-биле безин көгүдүп турар ышканы. Ол бүгүнү көрүп, дыңнап чоруурга чаржынчыг-даа, харааданчыг-даа чү-ве-дир. Сеткилинден аарыг кижилер дээш сагыш човап, оларны бодунга чоок кижизи дег хүлээп, буянын чедирип ажилдап чоруурларны саны эвээжээн-дир.

Надежда НОКАЙ.

Балгазын суур.

Надежда Ноокайның чагаанын үндөзилеп алгаш, дараазында специалистерниң тайылбырларын алдывыс.

Республиканың Аарыгларга удур демисел чорудар төптүн улуг эмчизи, Орлан Николаевич Суван-оол:

— «Шын» солунуң номчукчузу Надежда Ноокайның бижээн чагаазында айтырылгалар дараазында харыыны бээр-дир бис.

Надежда Ноокай чонувустуң кадыкшылы дээш сагыш човап, бистиң республикавыста тыва дыл кырында кадыкшыл дугайында теле-дамчыдылгалар чок болуп турарының дугайында айтырыгны салып турар-дыр.

Дыка хөй кижилерниң аарыглар, олардан баш бурунгаар камгаланыры болгаш шын эмненириниң дугайында шоолуг-ла билбес болуп турарының уржуу-биле кадыкшылынга эгиттинмес когаралды чедирип турары шын. Амгы сайзыраңгай үевиште кижилерниң медээ алыр каналдары — массалыг информация чепсектери, парлалга, телевидение, радио, интернет болуп турар болгай. Ынчангаш кадыкшылды кадагалаар, аарыглардан

баш бурунгаар камгаланыр аргаларның дугайында телевидение, солун-сеткүүлдерге удаа-дараа чырыдып, тайылбырлаар болза, чонга чедингир болур.

Республикада тыва дыл кырында теле-дамчыдылгаларның эвээш болуп турары шын (а телевидение амгы шагның кижилериниң медээ алыр бир кол үндөзини). Шак бо чүүлдүн алыс чылдагааны — акша-көпөөк айтырыында деп айтыры чугула. Тыва дыл кырында дамчыдылгалар эрттирип, бүгү республикада дамчыдып турар чаңгыс телеканал бар — ол болза КТРК «Тыва». Телеканалдар, шаандагы ышканы, күрүне хандырылганында эвес апарганын, чарыгдалдарын дуглап, ажилдакчыларынга шалың төлээр акша-хөреңгини боттарының күжү-биле ажилдап алыр уjurлуг апарганының дугайында чон билбес болгулаар. Тускай темалыг дамчыдылгалар эрттирери өртектиг болур апарган. А өртектү-үнези ооң үе-шагы, үргүлчүлээринден хамааржыр. Өртектени телеканалдың баштаар чери доктаадыр. Чаңгыс катап дамчыдылга эрттирерде 40-50 муң, харын-даа оон-даа хөй акшаны төлээр, а доктаамал үнүп турар дамчыдылганы тургузарынга оон-даа хөй акша-хөреңги негеттинер. Ынчаарга кадыкшыл айтырыгларын чырыткан дамчыдылгаларны эмнелге черлери төлөп эрттирер апаарга, республиканың эмнелге черлери ындыг улуг чарыгдалдар үндүрер аргазы чок болуп турар. Ынчангаш ында-хаа акша-хөреңгизиниң шаа-биле чугула дээн айтырыгларны чырыдары-биле ийи-чаңгыс теле-дамчыдылгаларны төлөп эрттирер ийикпе, азы тележур-

налистерниң боттарының саналдааны дамчыдылгалары-биле ук ажил кызыгаарланып турар.

Ынчалза-даа теле-дамчыдылгаларны доктаамал, хөйү-биле организастан эрттирер аргавыс чок-даа болза, чонга чогуур медээ-информация чедирериниң өске аргаларын ажылывыска ажыглап турар бис дээрзин чугулап айтып каалы.

Чижээ, амгы үеде аныяк-өскенниң интернетке улуг сонуургалдыын ажыглап, республиканың Аарыгларга удур демисел чорудар төвү бодунуң интернетте сайтызын ажылдап кылган. www.17med.ru деп адреске турар сайтывыста янзы-бүрү аарыглар дугайында, оларның кижиге чедирип болур хоразы, олардан баш бурунгаар камгаланыр аргаларының дугайында орус болгаш тыва дылдарда бижээн чүүлдерни, буклет-листовка, плакаттар дээш, өске-даа материалдарны парлап турар бис. Удавас шак ол материалдарны социал четкилерге база тарадып эгелээр.

Оон аңгыда чон ортузунга санитарлыг чырыдышкын ажылын чорудары-биле бистиң төвүсүс янзы-бүрү тускай сорулгалыг программаларны ажилдап кылгаш, боттандырып турар. Чижээ, школачылар, студентилер, сургуулдар ортузунга чырыдышкын ажылын чорудары-биле кады ажилдакчылары өөредилге черлери-биле чорудуп турар бис. Ук ажылывыска медээ тарадырының, чоннун, аныяк-өскенниң кичээнгеин хаара тудуп алырының янзы-бүрү аргаларын ажыглап турар бис: лекция-беседалар чорудуп, янзы-бүрү парлап каан материалдарны тарадып, хөй чон чыгыр черлерге плакаттар азып, янзы-бүрү видеоматериалдарны ажылывыска ажыглавышаан, өске албан черлеринге тарадып, шак бо ажилды чорударынга башкыларны, эмнелге ажилдакчыларын болгаш өске-даа албан черлериниң төлээлерин хаара тударын кызыдып турар бис.

Бистиң ажылывыска улуг деткимчени чедирип, болдунар аргазы-биле кадыкшыл дугайында чүүлдерни халас үндүрүп турар «Тыва» радиону, «Тываның аныяктары», «Шын», «Сылдыс-чыгаш» солуннарны маңаа демдеглевес аргавыс чок. А Тывада телеканалдар — КТРК «Тыва» болгаш «Новый век» телеканал боттарының медээ-информастыг дамчыдылгаларынга база кадыкшыл айтырыгларын доктаамал чырыдып турар болгай.

Ынчангаш кадыкшыл айтыры телевидение, радио, солун-сеткүүлдерде шуут чырытпайн турар деп болбас. Ынчалза-даа амгы амыдыралдың шапкын агымында алыскан кижилер далажып чурттаар дээш болганчок долгандыр непертээн медээ-информацияны херекке албайн баргылаар. Бир эрткен теле-

радио-дамчыдылганы көрбейн, дыңнавайн-даа баргылаар, а солун номчуур кижилерниң саны база кызырлып эгелээни харааданчыг.

А амдыызында «Шынның» номчукчуларынга республикада бүгү-ле массалыг парлалга чепсектерин иденкейлиг номчуп, көрүп, дыңнап турарын, интернет четкизинде тыва дылда материалдарывысты сонуургап көөрүн күзээр-дир бис.

Республиканың «Эмчи Палатазы» КХН-ниң күүсекчи директору, чүрек эмчизи Надежда Соскур-ооловна Ооржак:

— Чагааның автору эмчи ажилдакчызы болгаш, ооң мында илереткен айтырыглары кончуг шын, уjur-уткалыг-дыр. Аарыгга удур хемчеглерниң (профилактика) боттандырылганынга массалыг информация чепсектериниң салдары улуг. Республиканың эмнелге черлеринде аарыгларга удур хемчеглерни чорудары-биле тускай специалистер ажилдап турза-даа, ол чедишпес. Ынчангаш чурттагы чонга радио, телевидение, солун-сеткүүл таварыштыр кадыкшыл дугайында дамчыдылгаларны, бижээн чүүлдерни дамчыдары чугула. Ону эки билип турар бис... Амгы үеде кандыг-даа чүүлдү күүседирде, баштай акша-хөреңги

херек апарган. Телевидение дамчыдылга, солунга чырыткан чүүл дээш телевирилг. Ынчалза-даа аңаа сылдап, бо талазы-биле ажил-ишти доктаадыр, оожунадыры чүүлдүг эвес. Бистиң «Эмчи Палатазы» каш ай буругаар тургустунгаш, аарыглар удур хемчеглерни күштелдир дээш ажилдап эгелээн. Бо организацияның баштаар черин даргазы Наталья Воверене медицина айтырыгларын чырыдырынга халас арыннарны бээр республиканың солуннары-биле дугурушкан. Ону эмчилер иденкейи ажыглаар уjurлуг. С чүгө эге базымнар-дыр, моңсоңгаар ажил улам шуудаар.

Эмчи ажилдакчыларының аарыг кижиге хамаарылганы дугайында чаңгыс эвес чугаалжып турар. Эмчи эртемин чедир алгаш, аныяк оолдар, кыстан чоннуң кадыкшылы, чаагай чоруу дээш ажилдап кириптер. Оларның хөй кезин ажылынынак, аңаа бердинген болуп Аарыг кижиге багай аажылааны бир-ийи таварылгаларының уржуундан бүгү эмчи системаның ат-алдары баксыраар хомуданчыг. Ол дугайында чок чугаалап болур, ынчалза-даа чогуур эвес ажылаашкыны барымдаалары бар, ол чакы эвес. Эмчи биле аарыг кижини аразында харылзааның кызын бедидип, бот-боттары хүндүткелдиг болурун чедир алыр дээш кайы-даа тала сонуургалдыг болур уjurлуг. Бис эвес эмчи ажилдакчызы бодунуң хүлээлгелерин харысап, тоомча чок күүседип, аарык кижини каржы-хажагай чангаш болза, ону ыт чок эрттирбей дораан улуг эмчиге барып дыңнадыр. А улуг эмчи таварышты бүрүзүн өөренип көргөш, чогуур хемчеглерни алыр.

Тайылбыр соонда...

Специалистерниң харыыларының соонда «Черле ынчаш херек кырында эмчи биле аарыг кижиниң аразында хамаарылгалары кандыг ирги?» дээн бодал-биле Кызылдың Гагарин кудумчузунда поликлиникага барып, оочурлап орган кижилер-биле чугаалаштыр.

Валентина, 48 харлыг, Кызыл хоорай: «Мында эмчилерни аарыг кижилерге хамаарылгазы эки. Эгезинде аныяк эмчилер кээрге, оларга арай бүзүрексесевес турдум. Ам хүлээп алышкын чигзиниг чокка кээр-дир мен. Олар шупту талазындан кичээнгеиле шинчири, билдингири-биле тайылбырлап бээр. Чаңгыс багай чүүл эмчилерниң чедишпезинден оочур улуг».

Оюмаа, 36 харлыг: «Кызыл хоорай биле көдээ черлерниң эмчи ажилдакчыларын деңнээрге, шуут аңгы-дыр. Көдээ черлерде эки ак сеткилдиг ажилдап чоруур эмчилер бар, мен оларга тейлеп болу мен, ынчалза-даа харыысалга чок, ажылын орта билбестер эвээш эвес. Аарыг кижини бак чаңнаары, тоовазы оларга анаа чүве де апарган. Ортумак эмчи мергежилдиг улус эмчилерниң боттарында артык чаңнаар. Ынчангаш бодум Кызыл хоорайга эмчиликсээр мен. Эмчи биле аарыг кижиниң хамаарылгаларының талазы-биле чон аразынга анкета, айтырыглардан чүгө чорудуп болбазыл? Ынчалза-даа, кандыг эмчилер ажилдап турары билдинип, хемчеглер алыр белең апаар».

Азияна ТА
белеткэн

ЫДЫКТЫГ ХҮЛЭЭЛГЕ

Эрткен неделяда Тыва Республиканың шериг комиссияга оолдарның күскү шериг келдирилгезининг тала-биле парлалга конференциязы болуп эрткен. Хемчегге комиссияга информация чепсектерининг төлээлеринден Тыва Республиканың шериг комиссары Юрий Марков, шеригже белеткел, чыылда килдизининг начальниги Владимир Седов, шериг-эмчи комиссиязының дар-баш Владимир Ревенский, шериг керээзининг дугайында чылап турар килдистинг начальниги Денис Метелев, ТР-ниң Дээди Хуралының (парламентизининг) чыгыш башы айыыл чок чоруунун болгаш кызыгаарыларының комитетининг даргазы Борис Балчий-киришкен.

Комиссия чедир Тывадан ше-кер чоруткан оолдарның чуртунун дугайында чылап турганын сагын-ды. Язы-сөөк аайы-биле чылап, хамаатылар-биле чылап, үймээн үндүрүп чылап болгай. Түннелинде хой чылап кеземче херээнге

шериг херээ эрттирер оолдарны көвүдөдир дээш ажилдар чоруп эгелээн.

2008 чылдан эгелеп шериг хүлээлгезин чүгле 1 чыл эртти-рин доктааткан болгай. Ын-чалза-даа шериг эксперттерининг чугаалап турары-биле алырга, хуусааны эвээжеткени оолдарга

компаниязынче 28 кижиге кел-бээн, 12-зи — кандыг-даа чылда-гаан чокка. Оларның херектерин кеземче херээнг оттурары-биле прокуратураже дамчыткан. Шериг албан-хүлээлгезин эрт-тиреринден ойталап турар-лар суд мурнунга харыылаар. Кем-херек үлгедиишкенинде киржип турар, истелге адаанда азы хосталгазын казыттырып шииттирип чорааннарны шериг-же албас.

Шериг керээлерининг талазы-биле харыылап турар Денис Ме-телевтинг чугаалап турары-биле алырга, шериг келдиришкени дээрже, хамааты кижининг ада-чуртунун мурнунга ыдыктыг хү-лээлгези-дир, а керээ езугаар — аныяк кижининг эки тура-биле шериг албаны-биле амыдыралын холбаштыры-дыр. Херээжен чонну база керээ-биле шериг албанынче чорудуп турар. Олар аңаа баргаш, харылзаа, эмчи, башкарылган органның тала-зы-биле ажилдаар. Керээниң эң эвээш хуусаазы — 3 чыл.

Сөөлгү үеде «ада-ие коми-тетинден бис оглуңарны шериг чорутпас кылдыр дузалаар бис» дээш, шериг чоруур оолдарның ада-иелеринден акша-төгери алып үптөкчилер тывылган. Ын-дыг улус бир иеден 80 муң ажыг рубльди алган.

— «Когарааннар республи-каның шериг комиссариатынга хомудуп кээп турар. Олар ак-шазын биске бербээн болгай, бо таварылгада дузалажып шыда-вас бис. Кандыг-даа айтырылгар тургустунуп келзе, өске улуска бүзүрөвейин, чүгле биске кээр-ин дыңнадып тур бис» — деп, Юрий Марков чугаалады. «Солдат оолдарның аваларының коми-теди» хөй-ниити организациязы ажилдап, ооң даргазы Урана Хүлер-ооловна Нурсат иелерге

Тыва Республиканың Баштыңы— Чазаның Даргазы Шолбан Кара-оолдуң даалгазы-биле дээди өөре-дилге черлеринде чедишкенин өөренип турар оолдарны чардык-тырбайн, оларның шериг келдирил-гезин соңгаарладыр.

кып келген. Ол чорукту алыдырары-биле республи-кага Сергей Сайын-Белекович (ам бистиң аравыста аштан даргалар тыва аның шериг хүлээлгезин ил турары кезектеринче биле чедип, оолдарның ол ышкаш командирле-е журажып шаг болган. айында «Шын» солунга кыдып турган бис.

парламентизининг шериг комис-сары Юрий Марков: «Бистиң ыдыктыг шериг кезекте-үзүлдиг-биле хүлээп ап олдарның корум-чоруму ктадып туралар» — деп, үт сөстөр-биле эгеледи. ылын шериг компания-улуг өскерлишкенин Ф-тиң камгалал сайы-Сергей Шойгуну томуй-биле чамдык черлерде өскерлишкенин болган.

дээрже, бут ораашкын-уктар-биле солаан, бир илде 24 эжеш укту алып. идик-хевининг хевирин-ген. Чемненир өрээлге хяның аянын кириген. ки чем соонда 2 шак ыр үени бээр апарган.

онунда неделяда чаңгыс нар турган болза, ам ке-үзүнде душ өрээлдерин күзүлдиг кижиге кажан-ап болур. Мындыг хе-нияк оолдарга таарым-айдалдарны тургускан.

Владимир Седовтун чугаалап биле алырга, чазын бүгү икадан 880 оол шериг эрттирери-биле чорут-кү шериг келдиришкени-ка 880 кижиге чоруунга ил турар. Россияның ентизи В. Путинниң езугаар 2020 чылга ыл санында керээ-биле

эки салдар чедирбейн турар. Чүге дээрже, назы-халын үезинде аныяк кижилер шериг өөредилгезин долузу-биле ал-бас, оларның мага-бот талазы-биле белеткелди кошкак, чедир сайзыраваан болур. Ынчангаш, аргалыг-ла болза, 2 чылдың дур-гузунда шериг херээнг эрттирер болза эки. Хуусааны эвээжетке-нинден аңгыда, хоойлужудулга езугаар 2-ден хөй ажы-төлдүг эр кижиге шеригже шуут барбас. Бодунуң күзели бар-даа болза, комиссия эрттирбес. Ол ышкаш кадының байдалы-биле дыка хөй оолдар «шүүреттинип»

✓ 2013 чылдың чазын шериг ком-паниязынче 28 кижиге келбээн, 12-зи — кандыг-даа чылдагаан чокка. Оларның херектерин кеземче херээнг оттурары-биле прокуратураже дам-чыткан.

артып каар. Чижээлээрже, бо чазын 159 оолду эмчи комис-сиязы хынааш, шериг чоруун соңгаарлаткан. Мындыг чоруктар эрткен чыл-биле деңнээрже, 3,6 хууга көвүдээн.

Тыва Республиканың Башты-ңы—Чазаның Даргазы Шолбан Кара-оолдуң даалгазы-биле дээди өөредилге черлеринде чедишкенин өөренип турар оолдарны чардыктырбайн, олар-ның шериг келдирилгезин соң-гаарладыр. Олар, алызы барып, дээди эртемниг специалистер бо-луп, төрөөн черининг чедимчелиг чоруу дээш үлүүн кирип ажил-даар болгай. Бо чылын РФ-тиң Президентизи В. Путинниң айтышкынын езугаар шериг келдиришкенин июль 15-ке чедир узаткан.

2013 чылдың чазын шериг

арга-сүмени берип, чогуур ду-заны көргүзүп турар.

Шериг албанын эрттирип турар оолдарга таарымчалыг байдалдарны күрүне болур-чогууру-биле тургузуп тура-ры чонга билдингир. «Аваңче долга!» тускай акцияның ада-биле аныяк кижиге өөредилген дашкаар хостуг үезинде авазынче долгап, чугаалажып аргалыг. Ооң мурнунда чылдарга бодаар-га, амгы үеде шериг албанын бөдүүнчүткен-даа болза, чамдык аныяк кижилерниң шеригже баарындан ойталап турары чаржынчыг. Езулуг эр кижиге, ада-чуртунун төлөпиг хамаатызы шериг албан-хүлээлгезин ыяап-ла эрткен турар ужурулуг (шаптык-таар чылдагаан чок болза) деп бодаар мен. Ол дугайында ада-иелер база хандыр боданыр болза эки.

Арында материалдарны Алдынай БАДЫ-ХОО белеткээн.

Эрткен неделяда ТР-ниң Иштики херектер яамызының хуу состав ажы-лының эргелелининг началь-нигининг хүлээлгезин күү-седип турар иштики херектер албанының подполковниги Оксана Леонидовна Баранова-биле брифинг (чаңгыс ай-тырыгга тураскааткан кыска парлалга конференциязы) болуп эрткен. Хүннүң ай-тырыгга иштики херектер органның реформа соон-да ажилдакчыларны кандыг негелделер-биле хүлээп ап турарының дугайында чугаа-лашкан.

2011-2012 чылдарда Рос-сияның ИХЯ-зынга болган өскерлишкенин хамыктың дүвүрелин болдурган. Ол үеде чоннун-даа, иштики херек-тер органның ажилдак-чыларының-даа талазындан таарзынмаан бодалдар хөй турган. Ындыг-даа болза, шагдаа ажилдакчыларының ортузунга аттестацияны чорутканының түн-нелинде кызырылганы кылып, шылгарааннарны шилээн. Амгы үеде иштики херектер органның албанының дугайында

Иштики херектер албанының подполковниги Оксана Баранова.

ИХЯ-зы бир дугаарында оларны ажил-биле хандырап ужурулуг. Чүгле бо чылын ИХЯ-ның дээ-ди өөредилге черлерининг 30 ажыг доозукчузун ажил-биле хандырган. Иштики херектер органның ажилчын олут-

ШЫҢГЫ ШИЛИЛГЕ ХЕРЕК

№ 342 федералдыг хоойлуда айыткан негелде-дүрүм езугаар хамаатыларны ажилче хүлээп ап турар.

Иштики херектер органның 18-тен 35 харга чедир аныяк улусту хүлээп алыр. Ооң мурнунда ажилдап тургаш, ИХЯ-га чаартылгалар соонда ажы-лындан халашкан хамаатылар полиция албанынга ажилдаар күзелин илередип турар дээрзин Оксана Баранова чугаалады. Ын-чалза-даа оларның хар-назыны амгы негелделерге дүүшпес болуп турар. Чүгле иштики херектер албанының подполков-ниги 50 харлыгына, оон бедик эрге-дужаалдыг полковниктер 55 харлыгына чедир ажилдап болур. Ооң мурнунда шииттирип, хосталгазын казыттырып чораан, ажилдаарыга шаптыктыг аарыг-лыг, өске чурттуң хамаатызы, иштики херектерде ажилдап турар төрелининг удуртулганың ада-биле ажилдаар хевирлиг хамаатылар полиция албанынга ажилдап болбас.

А ажилче кирип алган аныяк кижилер эмчиден аңгыда, психо-физиологтук шинчилгени ыяап-ла эртер. Ол чүл дээрже, кижининг арага-дарыга, наркотиктиг бүдү-мелдерге хандыкшылын хынап, тодарадыры-дыр. Ол ышкаш ажилче кирип турар кордакчыга дагдыныкчыны быжыглаар. Чоок-та чаа ТР-ниң иштики херектер сайыды Александр Лобановтун: «Полиция албанынга ажил-даар күзүлдиг хамаатыларның хөйү-биле амдызында кордак-чыларны хүлээп албайн турар бис» — деп дыңнатканындан бээр үр үе эртпээн болгай. Ындыг болза, аныяк кижилерни ажилче хүлээп алырының негелделерин чонга чүге таныштырып турарыл? Оксана Баранованың чугаалап турары-биле алырга, РФ-тиң ИХЯ-зының дээди өөредилге черлерининг доозукчулары (бис-тин республиканың) чылдың-на ажил дилеп кээп турар. ТР-ниң

тарга хамаарыштыр байдал хүннүң-не өскерлип турар. Ша-гдаа ажилдакчылары янзы-бүрү чылдагааннарның уржуундан ажылындан халажып азы өске регионнарже ажилдаары-биле шилчий бээр, түннелинде хостуг ажилчын олуттар ажиттынар.

Амгы үеде ТР-ниң ИХЯ-зының кадрлар курлавырында юрист дээди эртемниг 127, экономика талазы-биле дээди эртемниг 103, янзы-бүрү адырлар аайы-биле дээди эртемниг 105 кижиге, ол ышкаш ортумаа эртемниг 58 кижиге бар. ИХЯ-ның курлавыр баазы хүннүң-не чаартынып турар. Иштики херектер органның колдуунда күш-шыдал талазы-биле бүзүрүлдиг эр улус хереглетиинип турар. Ылаңгыя патруль-пост албанының ажылы-ның байдалдары нарын болганда ынаар чүгле күш талазы-биле туржуптар эр улус херек. Бо ал-банга ортумаа эртемниг оолдар ажилдап болур.

Мен бодаарымга, аныяктар-ның хөй кези ажил далдаар-дыр ийин. Доозуп чедип кел-геш, шупту Кызыл хоорайга ажилдаксаар. Оксана Баранова-ның тайылбырындан билип алганым, кожууннарда иштики херектер органның хостуг ажилчын олуттар бар, ынчалза-даа доозукчулар ынаар шоолуг-ла ажилдаксаар. Оон аңгыда амгы үеде юрист мергежилдиг аныяктар көвүдээн. Олар төрөөн черинден ажил тыппайн, өске регионнарже чоруп турар. Бо чылдың август айда болуп эрткен республиканың ажилчын олуттар ярмарказынга ТР-ниң ИХЯ-зы киришпээнин эскердим. Албан черлеринде хереглетиинип турар мергежилдер аразында юрист база чок болду. Ынчал кээрже, кайда-даа юристер четчир болуп турар-дыр. Аргалыг-ла болза, аныяк-өскөн ажил далдавайн, арга-дуржулга кирип, чада аайы-биле чоорту көдүрүп үнгени дээр дээрзин билип алза чо-гуур.

Тес-хемчилерни бодап, билип тур бис, ынчалза-даа...

2013 чылдың октябрь 11-ниң хүнүнде Ак-Туруг суму чагыргазының удуртукчулары меңээ Тес-Хем кожуундан 12 кижиле делегация даргалары-биле кады ажыг-шүжүмүнү үлежир дээш келгенин дыңнаткаш, суурнуң библиотеказынга болур ужуражылгаже төрөлдерим-биле келирин чалады. Аңаа тес-хемчилер ажыг-шүжүмүнү, шынап-ла, үлежип, 1 хойну, 30 муң рубльди бердилер. Ийе харын, ырак черден келген чоннуң кээргээчелин, сагыш човаачалын ханы медресеп билгеш, оларның сунуп келген материалдыг дузанын хүлээп алган бис.

Ынчалза-даа телевидение таварыштыр бүгү Тывага бистиң өг-бүлөвиске материалдыг дузаны көргүскен бис деп катап-катап чарлап турганы бистиң сагыш-сеткиливиске дыка-ла аар-берге болду, чонум. Мээң 5 ажы-төлүмнү кым-даа эгидип берип шыдавас болгай, ону шупту эки билир бис. Улус чон менден тес-хемчилер арткан ажы-төлүңге бажың садып ап болур акша бергени ол бе деп айтырып, телефоннап шаг болдулар.

Хүндүлүг чонум, тес-хемчилерниң материалдыг дузаны кайы хире болганын үстүнде айттым, ынчангаш шын билип көөрүңерни диледим. Тес-Хем кожуунуң чонунуң, удуртукчу даргаларының бистиң өг-бүлөвискиң ажыг-шүжүмүн үлежип, сагыш човаашкынын илередип келгенин бодап, билип тур бис. Тыва чонустуң ажы-төлү мындыг коргунчуг, эгиттинмес когаралга таварышпазын кижиле күзээр-дир. Аныяк-өскөн арага-дарыны шеглеп, аныяк-чараш чуртталгазын бужартадып чүдеретпейн, төрөөн Тывабыстың төлөптүг оолдар, кыстары болуруңарны ие сеткилимден йөрээп олур мен. Иелерниң карааның суу төгүлбес, баары ажыбас, чүрээ аарыбас кылдыр чурттап көрүңер, ажы-төлүм. Мээң чидирген ажы-төлүм кажан-даа дирлип келбес, авай деп мени кыйгырбас. Ол кайы хире берге-дир?

Вера САЛЧАК (Сарыг-Нава).

Ак-Туруг суур.

БЕШ СЫЛДЫС

Чырык, чараш өртемчейге
төрүттүнген
Бачыт кылбайн, өөрүшкүлүг
чурттап чораан
Аныяк, чаш дунмаларым
назынындан
Элекке-ле чоруй баарга,
хомуданчыын.
Ааттыгган кавайлындан омак-
сергек,
Бодараткан бурган чаян чараш
чаңгы,
Хүлүмзүрүп, баштаканып ойнап
орар
Кандыг чаңын чаңнап чорбаан,
чоктанчыг-дыр.
Улуг дунмам Наташ безин
кем чок кижиле
Холу чемзиг, шевер болгаш
арыг-силиг
Каттырыпкаш, хөөрөп орда
кижиле өөрүүр,
Чаштар-биле деңге хөгөп үнер
кижиле

Кара чаштан коргуш билбес

Орлан дунмам.

Буянчыгаш кежээзи-даа хөлчок кижиле.
Чажындан-на малын малдаар, аът мунар,
Чарыш аьдын мунгаш тиилеп келир турду.
Бажың ишти долган үнү дыка өткүт,
Байгы чаңы, орлан-шоваа биргиклассчы
Аажок кайгал чаптанчыгбай Аялгавыс
Аажок хөөрээр, угаанны-даа хөлчок
кижиле.

Авазының аа сүттүг эмиин эмер

Өпоялар чаштарывыс Ванесса-дыр,
Бир харлапкаш, баштай баскан
базымнарын

Авазын, ачазын өөртүп турду.

Беш айлапкаш, өпоявыс хөөрөп, ойнап,
Кыңгырадыр ойнаарактар чайып турду.
Бажың ишти ээнзиреп, хозап калыр.
Сагыш аарыыр, чоктанчы-ла

хөлчок-ле-дир.

Өртемчейниң үүлезин чайлап эртер

Салым-чолдан ойлап чоруур

харык бар бе?

Араатанзыг карак-кулаа көзүлбестээн,
Мынча көвей чаштар тынын үзүп-ле каан
Буруулугну бурган башкы боду билзин.
Мынча хөй карак чажы анаа барбас.
Төрөл чону, акылары, угбалары
Дунмалары, даайлары кезээ шагда
Бүтпейн чораан күзелдерин бүдүрбүшаан,
Утпайн сактып, сеткилдерге шыгжап аар
бис.

Ие-черниң довураа-даа шуглак болзун,

Кезээ мөңгө уйгу удуп дыштаныңар.

Кезээ шагда аттарыңар өлбес болзун,

Хүндүс хүннүң херели бооп чайнап, чырып,

Кежээ айның чырыы болуп көстүп чорлар.

Болган халаптыг таварылгага хамаарыштыр бодамдар

Хүндүлүг номчукчу! Редакцияга Ак-Туруг суурнуң чурттакчызы, аар чидиригге таварышкан ава Вера Салчактың чагаазы келирге, Тес-Хем, Чаа-Хөл кожууннарның удуртукчулары-биле харылзажып, хүндүткелдиг хоочуннар-биле база ужуражып чугаалашкаш, оларның бодамдарын дыңнадым. Юрий Тых-оол, Тес-Хем кожуун чагыргазының даргазы:

— Чоокта чаа Кызылдың солагай талакы эринде дачага болган айыыл-халапты Тес-Хем кожуунуң Ак-Эрик чурттуг аныяк кижиле үүлгеткен дээрзин билир болгай силер.

Кем-херек үүлгедиишкин-нериниң соонда ооң чылдагаанын тывары-биле база ону болдурбас аргаларын өөренип көөрү-биле Самагалдайның Куйтура бажыңыга кожуунуң удуртукчулары: кожуун баштыңы, депутаттар, тус чер чагыргаларының даргалары, прокурор, полиция болгаш федералдыг айыыл чок чорук албанының ажилдакчылары ажык чугааны кылдымыс. Корум-чурум айтыры чүгле шагдаа ажилдакчыларыңа эвес, шуптузунга хамааржыр. Кызылга херек үүлгеткен кижиниң чурту — Ак-Эрикче чедип, суурнуң чону-биле ужуражырын бо хуралга дугуржуп чугаалашкан бис. Бо суурга чон-биле ужуражып чедеривиске, ол берге үелерде ажыг-шүжүлүг авага кожуун, суму даргалары демнии-биле кады баргаш келир турган деп айтырыгны көдүргөн. Уругларың чидирген авага берге болбайн канчаар, ынчангаш Ак-Туруг суурга барып, ажык

чугаа кылыры хурал үезинде ак-эрикчилерниң бодамындан үнгөн.

Хуралдың түңнелинде... ол сумудан 6 кижиле, кожуун чагыргазындан мен — биле социал-политика талазы-биле харылаар оралакчы чоруурун дугуруштувус. Ак-Туругга болган ажык чугааның кол сорулгазы — кожууннар аразыңа чөрүлдээ турбазын база демниг чорукту тургузары болган. Тыва кижиле шаандан тура кажыыдалды деңге үлежип чораан, ынаар барганывыс ужуру — ооң бадыйкалы-дыр.

Бо бүгү кем-херек үүлгедиглериниң чылдагааны — арагалаашкын. Араганың салдары дыка багай, ооң уржуундан улуг кем-херектер болур дээрзин кижиле бүрүзү угап билир ужурулуг. Чер-черлерге корум-чурум айтырыныче кичээнгейни күштелдирип, демниг ажилдаар болза эки деп бодаар мен.

Станислав Сарбакай, Чаа-Хөл кожуунуң чагыргачызының хүлээлгезин күүседип турар:

— Тес-Хем кожуундан келген төлээлер Ак-Эрикке чон-биле ажык чугаа кылып, чыыш эрттирген соонда чоннуң үндүрген бодамы-биле келген деп билдим. Кожуунуң удуртулгазы хурал үезинде 30 муң рубльди болгаш бир хойну чондан чыггаш, кажыыдалды үлежири-биле берген. Бистиң тыва чонда эки-даа, багай-даа чорукту кады үлежир эки чаңчылывыс бар. Ынчангаш моон соңгаар чер-чурт аразында дуу Тес-Хем, бо Улуг-Хем, Чаа-Хөл деп аңгылажыр

чорук, чөрүлдээлер турбазын дээш демниг чорукту күзээн тес-хемчилерниң Ак-Туругже келгени эки-дир. Араганың хайындан тес-хемчилерниң чаңгыс чер-чурттуу оолдун үүлгедии улуг чидиригге аваны таварыштырганы хомудан-

Тываның мерген угаанныг, хүндүткелдиг улуг назылыгларының бирээзи болганыңарда, болган хай-халапка хамаарыштыр силерниң бодамыңар кандыгыл?

Хүндүлүг хоочун Опол Шыраповна Шулуу:

— Ие кижиниң сагыш-сеткилин дыка эки билеп тур мен. Ынча хөй ажы-төлүн хары угда чидирери дег коргунчуг каража кайда боор. Чаңчылывыс езу-гаар ажыг-шүжүгге таварышкан кижиге хол куруг четпес болгай бис, ынчангаш удуртукчулар таакпылажып чеде берген. Таакпылажыр дээр-ле, ажыг-шүжүгнү ажыг таакпы, ажыг арага-биле базар, оожургадыр дээни ол эвес. Кожуундан барган даргалар, бичии-даа болза, акша-хөреңги, хойлуг чеде бергенинде ында багай чүү-даа чок. Ынчалза-даа телевидение-ге «материалдыг дузаны даргалар чедирген» дээш катап-катап дамчытканы шын эвес. Ие кижиниң чидирген ажы-төлүн кым-даа эгидип шыдавас болгай. Ава кижиге ыңдыг чүүлү 3-4 катап дыңнаары берге. Материалдыг дуза чедиргениниң дугайында билдингир ышкажыл, ол дугайында бүгүдеге чарлаан ажы чүү боор. Кожалары безин «Материалдыг дузаны чедирген деп чарлап-ла турар, бажың өртээн берген чүве бе?» деп айтырып турарга, аваның сеткили хомудай бербейн канчаар. Хай-халап болган таварылганы иениң сагыш-сет-

чыг. Тес-хемчилерниң кыйгыры республиканың чонунга, бир талазында, өөредиг, өске талазында, арагага удур демисел ажылы деп түңнедим. Ынчангаш төрөөн Тывабыстан кем-херек үүлгедиглери ырап, чайлап чорзун деп бодаар-дыр мен.

Аваа Монгуш, Кызыл хоорайның хүндүткелдиг кижилериниң бирээзи, Тыва

Бистиң тыва чонда эки-даа, багай-даа чорукту кады үлежир эки чаңчылывыс Ынчангаш моон соңгаар чер-чурт аразы дуу Тес-Хем, бо Улуг-Хем, Чаа-Хөл деп аңгылажыр чорук, чөрүлдээлер турбазын дээр демниг чорукту күзээн тес-хемчилерниң Туругже келгени эки-дир.

Республиканың алдарлыг ажилдакчызы, дайынның болгаш күш-ажылдың хоочуну, Эрзин кожуунуң хүндүлүг чурттакчызы:

— Кижиле дыңнап көрбээн кончуг аар-берге ажыг-шүжүлүг болушкун болган чүве-дир. 5 аныяк-чаш назынныг ажы-төлүн чидирген өг-бүлөгө, ылаңгыя оларның авазыңга канчаар-даа аргажок бергезин кым-даа билеп турар. 85 харлыг өгбө назын чедир

база тес-хемчилер эвес.

Тываның чону кажыыдалды

Бодумнуң хуумда,

лаашкын болгаш кем-

үүлгедиишкинин болдурба-

лазы-биле баш удур ор-

ажылдарын чорудары

дээр мен. Чон ортузунга

кожуунга төрүттүнгенин

чурттап турарын аңгыла-

рукту болдурбаза эки. Сөө-

мындыг чагыгны ыялап-ла

лайн: сөс сүрүп, адаан-

сактырын болдурбаалыг

Анонс! Анонс! Анонс!

Октябрь 29-та эртенгиниң 10-дан 12 шакка чедир «Республика девискээринде орук озал-ондактарына чолаачыларның болгаш чадаг кижилерниң хөй таваржып турары» темалыг «Дорт харылзаа» болуп эртер. Аңаа ТР-ниң Орук шимчээшкининиң айыыл чок чоруунуң күрүне инспекциязының (ОШАЧКИ) эргелелиниң орук-патруль албанының килдизиниң начальнигиниң оралакчызы, полицияның подполковниги **Эдуард Эрес-оолович Шырап**, орук-патруль албанының ротазының командириниң оралакчызы, полицияның капитаны **Очур Оюн-оглы Сат**, пропаганда килдизиниң онза даалгалар талазы-биле инспектору, полицияның майору **Оюмаа Бүрбүевна Оюн** база ОШАЧКИ-ниң регионнар аразының шылгалда тударының талазы-биле килдизиниң төлээзи киржир.

Эргим номчукчулар, «Дорт харылзаага» идепкейлиг киржиң, редакцияның **2-01-35, 8-923-383-78-88** дугаарлыг телефоннарынче долгааш, айтырыгларыңарны салырын диледивис.

Чоон-Хемчик кожуунуң Баян-Тала сумузунуң тургустунганьыңдан бээр 85 чыл болган байырлалыңга уткуштур АРАТ ЧОНУМГА КЫЙГЫРЫМ

Өске чоннар дарлалыңга шаажыладың,
Өделиг амыдырал көрбейн чораан,
Өртемчейим хензиг кезин Тыва чуртум
Өнер чону кинчи-бекти шыдап эрткен...

Дескинدير хереп турар таңдыларлыг
Делгемнери Бай-Черлиг — Баян-Талам,
Төре херээн уштап-баштаан сумузунуң (чагыргазының)
85 харлаан байырлалы делгерезин...

Хостуг чурттаар эргелерни чаалап алган,
Демнер каткан арат чонуг Баян-Талам
Хоозурал, түрегелди ажып эртип
Депшилгелиг сайзыралы чаарттыңан.

Ажыл-иштиң кандызын-даа хостуг кылыр
Амгы шагның магалың аар, арат чонум!
Аас-кежик чайгаар алзы төктүп турар
Амыдырал дээш амыр-дыш чок туржуп көргөр!

Байлак чурттуг Баян-Талам арат чону
Байырлалда омак-хөглүг чыгып алгаш,
Амырлажып, куспактанчып, ошкакып каап,
Алгыштардан ырлашкылап хөглээлиңер!
Курай, курай, ужурашкыже, баян-талажыларым!

Сарыг-оол САНЧЫ,
чаңгыс чер-чурттуңар.

Кызыл хоорай.

тел: 8-906-997-3030

Ге-профи

- Межевание и схемы расположения земельного участка
- Проекты жилых домов
- Топографические съемки земельных участков
- Градостроительный план земельного участка (ГПЗУ)
- Разбивка геодезических точек на местности (вынос натуры)
- Генеральные планы поселений

г.Кызыл ул.Дружба д.74 "а", этаж 2
ул.Тувинских добровольцев, д.1/1, этаж 1

«ШЫН»

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Информатизация болгаш харылзаа яамызы.

Кол редактор
И.М. ДАМБА-ХУУРАК.

Индекс 667000. Кызыл хоорай, Красноармейская, 100.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:

кол редактор—2-01-35, редакторнун дузалакчызы — 2-30-69, редакторнун оралакчызы — 2-19-87, бухгалтерия — 2-18-10.

КИЛДИСТЕР: Нийтилел-политиктиг килдиз—2-17-91, 2-17-05. Экономика килдиз — 2-40-77. Социал камгалал болгаш хөй-ниити амыдырал килдиз — 2-03-88. Очулга килдиз — 2-03-87. Реклама, чарлал килдиз — 2-18-10, сот.тел.: 8-923-383-78-88. Тел/факс (394-22) 2-30-69.

Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар. Неделяда үш катал үнер. Хемчээли парлаан 2 ама.

Тираж 6839. Чагыг 123. Номерни парлагаше дужаганы: график езугаар — 21.00, херек кырында — 18.00.

ИЗВЕЩЕНИЕ О ПРОВЕДЕНИИ ОТКРЫТОГО АУКЦИОНА

1. **Открытый аукцион проводит:** отдел по управлению муниципальным имуществом и земельным отношениям администрации Тес-Хемского кожууна, с. Самагалтай, ул. А.Ч. Кунаа, 58, 1 этаж, каб. 102, тел. для справок 8 (38)21-3-82.
2. **Основание для проведения открытого аукциона:** постановление администрации Тес-Хемского кожууна от 17 июля 2013 г. №716а «О проведении открытого аукциона по продаже земельных участков из земель, находящихся в муниципальной собственности».

№ пп	Предмет аукциона	Адрес земельного участка	Площадь, кв.м.	Кадастровый номер земельного участка	Начальная цена, руб.	Шаг аукциона, руб.	Закрытый аукцион
1	Земельный участок, из земель населенных пунктов предназначенный для индивидуального жилищного строительства	Республика Тыва, Тес-Хемский район, с. Самагалтай, ул. Дружбы, д. 8 «а»	1200	17:12:0601036:269	18000	900	38

3. **Осмотр земельных участков производится** с 1 ноября по 20 ноября 2013 г. с 10.00 до 16.00 часов.

4. **Открытый аукцион состоится:** 24 ноября 2013 года в 15.00 ч. по адресу Тес-Хемский район, с. Самагалтай, ул. А.Ч. Кунаа, 58, 2 этаж, зал заседаний.

5. **Заявка на участие в открытом аукционе** принимаются организатором аукциона с момента опубликования данного извещения в рабочие дни с 9.00 до 17.00 часов (время местное) по адресу: Тес-Хемский кожуун, с. Самагалтай, ул. А.Ч. Кунаа, 58, 1 этаж, каб. 102, тел. для справок 8 (38)21-3-82, прием заявок завершается 24 ноября 2013 г. в 15.00 ч.

Организатор аукциона
Отдел по управлению муниципальным имуществом и земельным отношениям администрации Тес-Хемского кожууна

ДЛЯ СВЕДЕНИЯ ЗАЯВИТЕЛЕЙ

1. **Место, дата и время подведения итогов приема заявок:** Тес-Хемский кожуун, с. Самагалтай, ул. А.Ч. Кунаа, 58, 2 этаж, зал заседаний, 24 ноября 2013 г., с. 15.00 до 17.00 часов.

2. **Размер задатка:** 20% от начальной цены. Участникам конкурса, не ставшими победителями, задаток возвращается в кассе администрации Тес-Хемского кожууна в течение 3 рабочих дней со дня проведения открытого аукциона.

3. **Порядок оформления участия в открытом аукционе, требования, предъявляемые к претендентам на участие в аукционе:** К участию в открытом аукционе допускаются юридические лица, своевременно подавшие заявки на участие в открытом аукционе и представившие документы в соответствии с перечнем, указанным в настоящем извещении о проведении открытого аукциона, а также обеспечившие поступление установленного размера задатка.

4. **Документы, представляемые для участия в открытом аукционе:**

- заявка установленного образца (в двух экземплярах);
- копия платежного документа, подтверждающего внесение задатка;
- нотариально заверенные копии учредительных документов и копии свидетельства о государственной регистрации юридического лица;
- копии паспортов (для физических лиц);
- доверенность на лицо, уполномоченное действовать от имени заявителя при подаче заявки на участие в торгах;
- опись документов (в двух экземплярах).

Претендент приобретает статус участника открытого аукциона с момента оформления заявки по проведению аукциона протокола окончания приема заявок и регистрации заявок. Заявки с исправлениями не принимаются.

5. **Срок принятия решения об отказе в проведении открытого аукциона.** Решение об отказе в проведении открытого аукциона может быть принято организатором аукциона в сроки, предусмотренные действующим законодательством РФ, о чем он извещает участников торгов не позднее 30 дней со дня принятия данного решения и возвращает в семидневный срок внесенные ими задатки.

6. **К сведению лиц, желающих принять участие в открытом аукционе:** прием заявок осуществляется с 13 до 17.00 часов в сроки, определенные организатором открытого аукциона по адресу: Тес-Хемский кожуун, с. Самагалтай, ул. А.Ч. Кунаа, 58, 1 этаж, каб. 102, тел. для справок 8 (38)21-3-82.

Чарлал

Кызылдың эмчи училищезин 1990 чылда дооскан **Араптан Айланмаа Алдын-ооловнаның** адынга тывыскан ЛТ №513928 дипломнуң читкенин барымдаалааш, ону күш чок деп санаар.

Кызылдың эмчи училищезиниң 2006 чылда **Араптан Айланмаа Алдын-ооловнаның** адынга тывыскан эмчиниң билин бедидер сертификат А №2590382 читкенин барымдаалааш, ону күш чок деп санаар.

Чик өртекке киоск садып тур мен. Боду сөөртүп алыр.

Енисей хемниң солагай талазында дачаларда **2 кожа черлерни** садып тур мен, 16 соток, 2 бажың, суг база бар.

Тел: 8-923-143-02-86.

ИЗВЕЩЕНИЕ

В администрацию муниципального района «Бай-Тайгинский кожуун Республики Тыва» поступило заявление от гражданина **Хертег К.Хензиг-ооловича** о предоставлении в аренду земельного участка из земель населенных пунктов для индивидуального жилищного строительства общей площадью 904,00 кв.м, расположенного по адресу: Республика Тыва, Бай-Тайгинский район, с. Кара-Хол, ул.Ананды, д.4а.

В рамках действующего законодательства администрация муниципального района «Бай-Тайгинский кожуун Республики Тыва» в течение 30 дней со дня опубликования данной информации принимает письменные возражения на данное заявление по адресу: Республика Тыва, Бай-Тайгинский кожуун, с. Тээли, ул. Комсомольская, д. 19, каб. №222.

Вр.и.о. главного специалиста отдела экономического развития и земельно-имущественных отношений администрации Ондар

Расч. счет № 40603810900004000277 Корр.счет № 30101810500000000735
БИК 049304735 ИНН 1701008465 КПП 170101001
ОАО АБ «Народный Банк Республики Тыва» г. Кызыл.

Харылзаа, информация технологиялары болгаш массалыг коммуникациялар адырынга хайгаарал талазы-биле федералдыг албаның Тыва Республика талазы-биле эргелели «Шын» солунну **2012 чылдың декабрь 3-те** бүртүктээн. Херемчелдиг дугаары — ПИ №ТУ17-00068. Индекс 11530, 31730.

«Тываполиграф» ААН-ге парлаан. (Кызыл, Шетинкин болгаш Кравченко, 1). Солунда парлаттыңан материалдарның авторларының бодалдары редакцияга туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттыңан саннары болгаш өске-даа фактылар дыйнадылары дээш авторлар боттары харыылаар.